

УДК 342.41; 342.724

М. В. САВЧИН, Г. С. ЖУРАВЛЬОВА

Михайло Васильович Савчин, доктор юридичних наук, професор, директор НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права Ужгородського національного університету

Ганна Сергіївна Журавльова, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Запорізького національного університету

ОСНОВНІ ЗАСАДИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ПРИНЦИП РІВНОСТІ

Основною методологічною проблемою у сучасному конституційному праві є дискусія між природно-правовим та позитивістським підходами. Водночас відчувається відрив розвитку науки конституційного права від дослідження практичних аспектів розвитку конституційних явищ і процесів. Інколи це супроводжується домінуванням концепції суверенітету (верховенства) парламенту в умовах очевидної кризи вітчизняного парламентаризму і трактуванням конституції через поточне законодавство всупереч верховенству конституції і прямої дії її норм. Це є загальним стереотипом для характеристики стану доктрини конституційного права постсоціалістичних країн.

Методологія доктрини конституційного права покликана допомагати вирішенню питань розвитку конституційних явищ і процесів, їх спрямованості, надавати наукове обґрунтування гарантій прав людини і основоположних свобод, організації та функціонування органів публічної влади, засад легітимності втручання публічної влади у сферу приватної автономії з метою забезпечення суспільного блага тощо.

Методологічну основу дослідження феномена конституції має становити комплекс загальнонаукових та спеціальних методів і засобів наукового дослідження на основі гуманітарного світогляду, який розглядає як основоположну конституційну цінність гідність людини. Конституція є виправданою для організації такого правопорядку, при якому держава забезпечувала вільний розвиток індивіда як найвищого ступеня розвитку суспільства. У цьому контексті важливим є з'ясування окремих аспектів захисту слабкішого у правовідносинах з метою захисту рівності й недопущення дискримінації.

Мета цієї статті – обґрунтування синтетичної методики дослідження конституційних явищ і процесів, заснованої на міждисциплінарному підході, соціогуманітарному вимірі права та комплексному їх вивченні у контексті конкретного соціального середовища та сучасних глобальних процесів. Також тут буде проаналізовано основні компоненти конституційного принципу рівності та заборони дискримінації.

Окремі аспекти конституційного дослідження: між догмою права та цінностями. Дослідження конституційних явищ і процесів має ґрунтуватися на засадах об'єктивного, всебічного й повного аналізу доступних джерел і носіїв інформації, а також добросовісного додержання процедур наукових досліджень та належної верифікації їх результатів¹. При дослідженні таких масових конституційних явищ і процесів, як вибори, референдуми, що достеменно не завжди піддаються раціональному поясненню, їх не завжди можна пояснити у площині «причина-наслідок». Детермінізм суперечить також емпіричному досвіду формулювання постулатів, принципів і норм сучасного конституціоналізму, які є результатом переважно спонтанної взаємодії індивідів, соціальних груп та інститутів, що часто має ірраціональний характер. Спонтанність формулювання правил і процедур пояснюється через серединний ефект, який обґрунтований у теоріях ігор та колективної дії. Тому в якості принципів наукових досліджень окрім засад антропологізму, пізнаваності, об'єктивності також слід назвати верифікацію та міждисциплінарність.

Згідно із системним підходом конституція є нормативним порядком, який виражає механізм обмеження влади та гарантії прав і свобод людини. Такий нормативний порядок залежно від типу правової системи га-

ранується через режим парламентаризму у законі або/та через судовий конституційний контроль, які певним чином поєднуються, що може вирішальним чином ідентифікувати національну конституційну традицію.

Системний підхід орієнтує на існування зв'язків ієрархії в суспільстві для визначення того, яким чином управляти ним². Якщо виходити з ліберального трактування конституції як нейтрального інструмента соціальної дистрибуції, то межі державного втручання визначатимуться правами і свободами людини³. Тоді виникає конфлікт у системі ієрархії цінностей. Системний підхід розглядає соціальний процес, в тому числі й конституційну динаміку, як лінійний. Основою системного підходу є парадигма, тобто уявлення про те, що може існувати певний оптимальний план соціального розвитку, відповідно до якого можна прогнозувати і розвивати соціальні інститути. Розвиток конституційних інститутів розглядається як своєрідний соціальний прогрес – розвиток інститутів демократії, посилення прав і свобод людини, поглиблення ефективності урядування тощо. Однак у складних соціальних системах цей процес не є таким однозначно лінійно-поступальним. Зокрема, про це підкреслюється у теорії конституційних циклів⁴.

Синергетичний підхід розглядає складні соціальні системи як відкриті, що прагнуть до рівноваги у ході своєї самоорганізації⁵. Система розвивається та упорядковується за рахунок випадкових відхилень (флуктуацій), які вона самостійно поступово вирівнює. За такого підходу відкриті соціальні патерни (взірці-моделі поведінки) розвиваються шляхом взаємоузгодження різноманітних інтересів індивідів і груп. Відносини всередині системи скоріше будуються на горизонтальних зв'язках, ніж на ієрархії. Зокрема, індивід вправі вимагати від органів публічної влади захисту від неправомірного втручання у його приватне життя. У системі організації публічної влади надається перевага дифузивним моделям розподілу повноважень. Важливим стає не стільки обсяг повноважень та процедури їх здійснення, як баланс у розподілі владних функцій і повноважень, компетентність і ефективність рішень⁶. У стані рівноваги виникає ентропія, як правило, у вигляді розширення кола правових актів із притаманними цьому процесу колізіями і прогалинами у поточному законодавстві, що, як наслідок, слугують джерелом розкладу системи. Флуктуації в рамках системи передбачають наявність високого ступеня суспільного консенсусу, коли засадничі принципи системи не заперечуються. Якщо піддається сумніву певний засадничий принцип чи їх сукупність, виникає асиметрія. Вона стає джерелом зародження нового хаосу, який рано чи пізно приходить у стан рівноваги і таким чином зароджуються новий порядок і його структура. У разі відсутності такого консенсусу та певної критичної маси ефективно діючої кількості суспільних інститутів така система є не здатною до самовпорядкування, вона стає вразливою для зовнішніх факторів.

Згідно з постулатами діалектичного методу основою розвитку конституційних явищ і процесів є внутрішні суперечності між ними. Саме динаміка і статика конституційних явищ і процесів виражає *sui generis* зміст цього методу. Отже, діалектика звертає увагу на дуалізм конституційних явищ і процесів (свобода і відповідальність, права і обов'язки, суверенітет і поділ влади тощо), кількісні і якісні їх параметри, їх заперечення внаслідок суспільних змін, співвідношення між формою та змістом, сутністю і явищем тощо. Однак діалектичний метод не дає задовільного пояснення природи конституційних явищ і процесів, оскільки вони у діалектиці розглядаються *per se* (самі по собі), безвідносно до їх цілепокладання та соціальної цінності.

Тому такі підходи слід певним чином синтезувати, оскільки не можна заперечувати ні вертикальні, ні горизонтальні соціальні зв'язки. Саме з цих причин дискутується теза про компліментарність західного типу демократії, який вважається непридатним для мусульманського, традиційного, далекосхідного суспільства⁷.

Водночас формування й розвиток конституційної традиції часто має дискретний характер, а потім вона звертає у бік еволюції формування інституційних основ суспільства. Класичний системний підхід також не повною мірою пояснює перетікання цих процесів, оскільки його основу становлять уявлення про цілеспрямований розвиток систем. Щодо функціонування неорганічного чи органічного світу, а тим більше – світу ідей (ноосфери) така ідея викликає значний скептицизм і є ще одним відтворенням основних постулатів механістичного раціоналізму.

Теорія ігор ґрунтується на міждисциплінарному підході і виникла на межі фізики та математики (Дж. Неш, Дж. фон Нойман, О. Моргенштерн). Згідно з її постулатами існує певна матриця вибору оптимальних рішень у конкретній ситуації, які не завжди можуть приносити найбільш очікуваний ефект, оскільки цьому може перешкоджати низка факторів (обмеженість ресурсів, конкуренція на ринку, динаміка цін, співвідношення певних цінностей, невизначеність правил і процедур, недостатність інформації тощо). Тому прийняття оптимального рішення зумовлене урахуванням балансу ресурсів та засобів, адекватного до конкретної історичної обстановки і необхідного для досягнення певної легітимно покладеної мети. По суті теорія ігор дає відповідь на питання щодо зародження певного типу правових норм та інститутів, відображаючи баланс інтересів у суспільстві. У контексті конституції теорія ігор вказує на джерела легітимності конституційних норм і процедур, проведення конституційних реформ чи здійснення конституційної модернізації, або правового захисту конституції.

На прикладі аналізу ефективності реформи регіональних властей в Італії американський соціолог Р. Патнам доходить висновку, що їх ефективність насамперед залежить від системи існуючих правил, стану суспільно-політичних інститутів та органів публічної влади. Спираючись на багатий емпіричний матеріал, Р. Патнам разом із групою італійських дослідників робить висновок, що правила та усталені процедури, що їх утверджують інституції, позначаються на політичних результатах через формування поведінки, і вони впливають на результати тому, що формують правосуб'єктність, їхні повноваження та стратегію⁸. Теорія

процедурної справедливості Дж. Ролза також деякою мірою враховує окремі компоненти теорії ігор, оскільки він виводить свої постулати вищого ступеня абстракції, за якими правила і процедури можуть стати результатом згоди в умовах відсутності достатньої інформації⁹, тобто в умовах правової невизначеності. Теорія ігор лише розкриває і зважує ефективність правил і процедур у конкретному суспільстві, але не визначає, на якій основі інституції можуть виробляти правила і процедури, чим вони зв'язані у своїй діяльності.

В основі цивілізаційного підходу лежить дослідження конституційної традиції, яка ґрунтується на ідеях зумовленості змісту і структури конституції природним середовищем, визначенням права як елемента культури, своєрідною спадщиною цивілізації певного типу та правовою інфраструктурою¹⁰, певної стадії та стану етногенезу. Цивілізаційний підхід є актуальним для доктрини представників тих країн, які долають розрив між своєю релігійно-традиційною структурою суспільства та нагальною необхідністю його модернізації в умовах обмеженості природних ресурсів і потенційних загроз і викликів для їх сталого розвитку. Цивілізаційний підхід певною мірою зумовлює дослідження юридичних явищ і процесів крізь призму соціальних цінностей, які розглядаються як основа ідентифікації правової системи та її самобутності на правовій географії світу. Логіка конституційних явищ і процесів у цивілізаційному підході також розкривається через їх циклічну природу. Водночас цивілізаційний підхід можна застосовувати як один із загальнофілософських підходів у дослідженні конституційних явищ і процесів. Деякою мірою цивілізаційний підхід перетинається із методологією досліджень у компаративному конституційному праві.

Соціологічний підхід ототожнює право із судовим та адміністративним прецедентом, а також із законодавством як вираженням волі парламентської більшості. Соціологічне розуміння права набуло свого поширення у країнах загального права (англо-американської правової сім'ї), яке черпає свій авторитет зі звичаю. Саме на цій основі формується прецедентне право, яке має свою соціологічну природу в якості певної діяльності сукупності адміністративних та судових установ. Статутне право парламентів повинно отримати свій авторитет через його застосування у судовій практиці. Суди наділені повноваженнями інтерпретувати статутне право, пристосовуючи його до змін у реальному житті і використовувати його як інструмент впливу на суспільне життя. Тому «мертве право» (як правило, таким уявляється статутне право) не завжди дає змогу відстежити процеси реального суспільного життя. «Живе право», тобто судова практика, вважається таким не в силу особливого його змісту, а тому, що рішення судів виконуються, реалізуються у правовідносинах¹¹. До соціологічної школи примикає також реалістична школа, що розглядає судовий активізм як засіб пристосування абстрактних правових норм до конкретних юридичних ситуацій, які мають вирішуватися у контексті конкретної історичної обстановки¹².

Постмодернізм розглядає правову систему як закриту саморегулюючу систему, яка на основі соціальних патернів формує певну структуру правопорядку, вироблення процедур і рішень. За своїм характером постмодернізм у праві звертається до його витоків, має ознаки критичного скептицизму та правового релятивізму¹³. По суті це має наслідком розмивання нормативності конституції, оскільки соціальні патерни розуміються як результат конвенціоналізму у конкретній життєвій ситуації. Мабуть, не дарма відмова від християнських цінностей при розробці Конституції для ЄС, а потім у Лісабонському договорі, є результатом постмодерного правового дискурсу.

Відповідно до синтетичної методології передбачається поєднання залежно від соціального контексту таких елементів: а) міждисциплінарний підхід; б) чинність конституції; в) нормативних і сутнісних елементів конституції. Проведення аналізу природи конституції має ґрунтуватися на засадах компліментарності порівняльно-правових досліджень, герменевтичного, динамічного і формально-юридичного тлумачення конституційних положень, динаміки й статичності конституційної матерії, ідеального і реального у праві.

Синтетичний підхід передбачає належне володіння науковим інструментарієм залежно від результатів аналізу конкретної правової проблематики в її соціальному контексті. Така проблематика вирішується в контексті того, що людина розглядається саме як мета, а не засіб розвитку суспільства. Укладання результатів дослідження певних правових проблем у визначення вже саме по собі обмежує поле дослідження і призводить до спрощення їх сутності.

Концепція деліберативної демократії Ю. Габермаса також трактує систему прийняття владних рішень на основі конституції та засадах дорадчості у діяльності органів публічної влади саме виходячи із певного органічного поєднання природного-правового та позитивістського підходів, оскільки до владних рішень встановлюються, з одного боку, вимоги щодо якості змісту та додержання належної правової процедури, а, з другого боку, існують вимоги належної процесуальної форми та додержання вимог юридичної техніки. З посиланням на данського соціолога Л. Кольберга Ю. Габермас також звертає увагу на важливість ідентичності, яка має значення для розуміння сучасних процесів глобалізації та збереження національних конституційних традицій. Виходячи із цього, складовою сучасної конституційної динаміки є інтерсуб'єктні зв'язки та комунікації, що є джерелом легітиматії правил та влади. Однак така комунікація зумовлена ціннісними орієнтирами, які виступають основою ідентичності індивідів, спільнот чи націй, організованих у державу¹⁴.

Конституційно-правова реальність така багатогранна й багатоманітна в силу мови і стилю конституції, «відкритого» характеру конституційного тексту, що вирішення тих чи інших проблем конституційного характеру залежить від того, в якій площині воно лежить – зокрема, встановлення конституційного порядку, реалізації, інтерпретації чи правового захисту конституції. Залежно від цього контексту є відповідні вимоги як до доктринальних досліджень, так і впровадження конституційних цінностей, принципів і норм у життя та їх правового захисту.

Формально-юридичний метод, який ґрунтується на функціональному, структурному та логічному аналізі конституційних явищ і процесів, дає змогу розкрити догматичні засади конституційного права. Метод формальної юридичної логіки має істотне значення для визначення основних понять юридичних конструкцій, правових засад діяльності інститутів громадянського суспільства та публічної влади, здійснення законодавства, управління та інтерпретації конституційних норм. Ефективність формально-догматичного методу досягається через належне володіння засобами юридичної техніки (понятійний апарат, мова і стиль конституції, способи інтерпретації конституційного тексту, техніки прямих і зворотних посилань, техніки генеральних і спеціальних застережень, співвідношення загальних і спеціальних норм, особливостей темпоральної і територіальної чинності правових актів, специфіки співвідношення актів конституційної юрисдикції *ex tunc* і *ex tunc*, що має важливе значення при наявності інституту конституційної скарги тощо). Сучасною тенденцією є застосування формально-юридичного методу у контексті соціальних цінностей, що підлягають правовому захистові¹⁵, або визначення меж свободи розсуду органів публічної влади, зокрема судових установ¹⁶.

Статистичний метод допомагає виявляти окремі тенденції розвитку конституційних явищ і процесів, оцінювати їх вплив на суспільні відносини. Якнайширше цей метод застосовується при аналізі даних щодо виборчого процесу, проведення референдумів, підзвітності депутатів чи урядів. Науковий інтерес мають дані про якість регуляторного впливу законодавства, щільності (повноти) законодавчого регулювання як ознаки «якості» закону (поняття, сформульоване Європейським судом з прав людини). Також конституційні суди та аналогічні установи шляхом застереження у своїх актах можуть звертати увагу парламентів на необхідність усунення стану законодавчого упущення (недогляду), оскільки це загрожує вимогам правової визначеності та потенційно порушує права людини і основоположні свободи. Аналізуючи відповідні дані, можна сформулювати рекомендації щодо удосконалення законодавства, подолання негативних явищ у роботі державних і самоврядних структур, депутатського корпусу, окремих органів державного управління.

Метод правового моделювання застосовується з метою класифікації конституційних норм, процедур, інститутів для визначення загальних стандартів у ході правотворчості та застосуванні конституційних норм, функціонування інститутів громадянського суспільства й публічної влади. Моделювання також сприяє забезпеченню прогнозування та формулювання загальних тенденцій розвитку конституційних явищ і процесів, що у перспективі може стати предметом конституційної футурології, зокрема проблем і закономірностей демократичних перетворень, проведення економічних реформ чи підвищення ефективності інститутів публічної влади.

Метод юридичної герменевтики дає змогу визначити адекватну методіку інтерпретації конституційних норм, виходячи із конституційних цінностей і принципів та з урахуванням особливостей конкретної історичної ситуації. Цей метод є похідним від загальнонаукового методу герменевтики. Яким чином поєднувати способи тлумачення конституційних норм, залежить від цілей та обсягу дослідження. Юридична герменевтика включає в себе з'ясування контексту чинності конституції, визначення співвідношення положень конституції і поточного законодавства, взаємодії законодавства та судового прецедентного права¹⁷. У поєднанні із формально-юридичним (догматичним) методом юридичної герменевтики сприяє найбільш адекватній інтерпретації юридичної ситуації або визначення основних тенденцій розвитку конкретного конституційного інституту, явища чи процесу.

На сучасному етапі суттєво підвищується значення порівняльно-правового методу вивчення конституційних проблем. Він виявляється в діахронному й синхронному порівняльному аналізі конституційних норм та інститутів. Цей метод є важливим інструментом використання позитивного досвіду, накопиченого в конституційно-правовій сфері, виявлення найбільш ефективних моделей правового регулювання. Засади і правила методології компаративних досліджень залежать від цілей, суті проблеми, яку необхідно вирішити, та масштабів і рівня порівняльно-правового аналізу¹⁸. Тому методи компаративних досліджень можуть по-різному поєднуватися і застосовуватися залежно від конкретної проблеми, яку необхідно вирішити. Однак при цьому слід додержуватися певних фундаментальних засад.

Компаративісту в своїх дослідженнях необхідно враховувати соціальний та державний устрій країни, її правову культуру і традиції, існуючу правову інфраструктуру, рівень правової техніки юристів тощо. Дослідження комплексу соціальних та правових явищ, що впливають на процес прийняття правових рішень, має стати наріжним каменем для формування об'єктивних критеріїв порівняльно-правових досліджень.

Виходячи із загального аналізу системи методів у конституційному праві та враховуючи об'єкт і предмет, мету і завдання дослідження певні конституційні явища і процеси можуть досліджуватися за таким підходом.

1. *Екстраполяція емпіричного досвіду на доктрину конституціоналізму та динаміку політико-правових інститутів.* На думку Р. Патнама¹⁹ та К. Поппера²⁰, суспільно-політичні інститути переконливо свідчать на користь ефективності соціальних норм і процедур. Таким чином, інститути громадянського суспільства, політичної системи, органи публічної влади, побудовані на мережі соціальних зв'язків, свідчать, у свою чергу, про ефективність правових норм і процедур. Водночас компаративний аналіз моделей конституціоналізму показує, що цього не достатньо. Адже виникає замкнене коло: відсутність або неефективність правових процедур і правил зумовлює неефективність згаданих інститутів – недоліки інститутів є об'єктивною перешкодою правових реформ. Отже, постає питання щодо критеріїв формування конституційних правил і процедур. Така екстраполяція емпіричного досвіду на конституційні явища і процеси досить часто призводить до використання міждисциплінарних підходів, що притаманно, зокрема, для застосування системного методу, юридичної герменевтики, правового моделювання тощо.

2. *Взаємозв'язок соціальних цінностей та конституційних явищ і процесів.* Динаміка конституційних явищ і процесів свідчить, що вони зумовлені певною структурою суспільства, мереживом соціальних зв'язків та усталених стереотипів поведінки. Оскільки соціальні патерни є результатом спонтанних соціальних процесів, відтворюються у поведінці та певним чином еволюціонують, то існують певні фактори, що обумовлюють природу цих явищ. Лібералізм акцентує увагу на мінімізації втручання публічної влади у приватну автономію, натомість постмодерн – на диференціації, правах і свободах людини, культурному релятивізмі. Однак емпіричні дані свідчать як про суспільну необхідність та легітимність втручання, так і об'єктивні межі культурного релятивізму. На міжцивілізаційному рівні помітно відмінності у системі правових норм і процедур, що пояснюється структурою суспільства та особливостями соціальних зв'язків. Однак зміст конституційних норм та процедур зумовлений своєрідним їх каркасом, тяглістю відповідних конституційних традицій, що пов'язано континуїтетом. Оскільки правила у суспільстві складаються спонтанно, то процес їх реалізації, наслідком чого є певний конституційний порядок, уявляється як нелінійний. Тому розкриття цього процесу ґрунтується на певних параметрах з їх зв'язками, оскільки сьогодні в світі спостерігається плюралізм конституційних традицій, систем та моделей конституціоналізму. Отже, необхідно з'ясувати, які соціальні блага забезпечуються конституційним захистом, яка їх вага у суспільному житті. Йдеться про конституційні цінності.

3. *Ієрархія конституційних цінностей та нормативна природа конституції.* Як нормативно-правовий акт конституція володіє певними ознаками. З точки зору юридичного позитивізму писана конституція задовольняє вимоги правової визначеності, оскільки містить у собі каталог прав і свобод людини та межі здійснення публічної влади. Однак структура конституції зумовлена саме ієрархією соціальних цінностей, які забезпечуються конституційним захистом. Адже набуває поширення процес конституціоналізації цінностей, які не можуть бути предметом ревізії за жодних умов. З одного боку, це свідчить про консервативні інтенції сучасного конституціоналізму, з другого – про надпозитивний характер соціальних цінностей, які підлягають конституційному захистові. Завдяки цьому визначається власне структура сучасної конституції та її властивості як засобу легітимації суспільного порядку. За таких умов спостерігається плюралізм джерел конституційного права, оскільки це пов'язано із конвергенцією національних правових систем, гетерогенністю самого конституційного права, яке знає різні правові засоби формування юридичних конструкцій, правил і процедур.

4. *Структура та чинність конституції.* Конституційні цінності істотно впливають на структуру конституції, що зумовлює логіку втілення її положень у життя. Певною мірою спостерігається взаємозв'язок між структурою конституції та ступенем її реалізації, що зумовлює інституціональну компоненту конституційного порядку. Тому структуру сучасної конституції становлять такі основні компоненти: гідність та права людини, договір, демократія, народний суверенітет, парламентаризм, уряд та адміністрація, судовий конституційний контроль і правосуддя. З формально-юридичної точки зору також спостерігається внутрішня структуризація конституції за ступенем юридичної сили її положень. Ця структуризація зумовлена такою схемою: положення конституції, що не підлягають переглядові – положення, які потребують особливої процедури перегляду і вони виступають критерієм для конкретних приписів конституції – основні вимоги до законодавства, адміністративної та судової практики, які ґрунтуються на положеннях конституції.

Теоретико-методологічні засади розуміння принципу рівності. Принципи права посідають особливе положення як певні вимоги-стандарти до законодавства та адміністративної і судової практики. Принципи права також відіграють важливу роль в ідентифікації правової традиції, оскільки становлять її основу та є системоутворюючими положеннями. Принципи права (лат. *principium* – засада, першооснова) є найважливішою частиною всього (*principium est porissima pars cujunque rei*), «базовими нормативно-керівними засадами (імперативними вимогами), що визначають загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин»²¹. За своїм сутнісним змістом принципи права консолідують систему права, являють обою кістяк права, пронизують всі його елементи. Відповідно до загальних принципів права тлумачаться норми права і формується каркас правових сфер, галузей та інститутів. Принципи права, на відміну від правових норм, володіють більшою стійкістю та стабільністю, носять фундаментальний характер. Вони виражаються у максимально загальних і універсальних нормативних приписах.

Як зазначає С. Шевчук, доволі складно навести повний перелік принципів права. До них вчений відносить принципи, що походять з природного права (верховенства права, пропорційності, справедливості, обґрунтованості, розумності, цілеспрямованості), стосуються демократичних цінностей суспільства (прав людини та основоположних свобод, поділу влади, громадської безпеки, дозволено все, що не заборонено законом) та висувають вимоги до правової системи (правової визначеності, встановлення кримінальної відповідальності тільки законом, заборона зворотної дії законів, стабільності судової практики, обґрунтованих сподівань) тощо²².

Принципи права як вихідні керівні начала забезпечують суттєвий, стійкий, регулярний правовий зв'язок між нормами права, слугують основним засобом для орієнтури в правотворчості, систематизації, інтерпретації та реалізації права. У випадку виявлення невідповідності правових приписів, норм принципам права такі повинні інтерпретуватися кризь призму принципів права або приводитися у відповідність до них. Така інтегративна, пронизуюча властивість принципів права визначає їх системоутворюючий характер у системі права, що дає змогу більш якісно здійснювати порівняльно-правовий аналіз правових систем. Оскільки правові принципи «виходять», власне, поза правові явища і процеси, беруть свою основу у економічній, соціальній структурі конкретного суспільства, специфіці менталітету його представників, вони є основним орі-

ентиром та мірилом для виявлення історичних, філософсько-етичних, соціально-економічних витоків права, обумовлюють особливості правового стилю юристів у різних типах суспільства²³.

Як влучно зазначив з цього приводу у своїй окремій думці суддя Верховного суду Ізраїлю М. Чешін: «Усе це – принципи, цінності, доктрини – є *prima facie* (на перший погляд) надправовими, але вони слугують якорем для права – для кожного закону – і жоден закон не може бути переказаний без них. Закон без такого якоря схожий на будинок без фундаменту; позаяк він не може встояти без нього, теж саме й закон, який спирається сам на себе, схожий на повітряний замок»²⁴. З'ясування питання про пряме застосування принципів права підсилюється необхідністю забезпечення реалізації Конституції України, у частині третьої ст. 8 якої зазначається, що норми Конституції є нормами прямої дії.

При законотворенні принципи права становлять каркас, основу законодавчих актів, оскільки пронизують їхню архітектуру і визначають їхній зміст. Застосування законодавчих актів також ґрунтується на основоположних принципах права. Принципи права відіграють також значну роль у забезпеченні застосування права, особливо у ситуаціях правової невизначеності (прогалін і колізій у законодавстві).

Застосування права полягає у пристосуванні абстрактних положень закону до конкретних життєвих обставин, що зумовлює надання оцінки відповідно до мети, яку визначає закон. Як підкреслює С. Погребняк, суд поважає думку парламенту як легітимного, демократично обраного органу, визнає за ним доволі широку свободу розсуду, залишає простір для врахування конкуруючих публічних і приватних інтересів. Суд не узурпує владу законодавця, а лише продовжує його справу, а в разі необхідності виправляє його помилки. Гарантіями такого статус-кво є сучасні стандарти здійснення правосуддя, що передбачають його незалежність, об'єктивність і відкритість. Крім того, законодавча влада може змінити цей закон, надавши йому бажаного значення. Врешті-решт, у сучасних умовах ефективно правове регулювання може здійснюватися лише спільними зусиллями законодавчої і судової гілок влади, а судовий розвиток права вже не сприймається як зло, яке повинно бути знищене будь-якою ціною і за всіх обставин²⁵.

В авторитетному вітчизняному виданні «Загальна теорія права» за редакцією проф. М. Козюбри, яке нещодавно вийшло друком, наводяться такі основні характеристики принципів права: а) вони є продуктом людської діяльності; б) як і права людини, мають недержавне походження; в) формування принципів права підпорядковувалося вирішенню практичних завдань – прийняттю рішень у конкретних життєвих ситуаціях; г) існують писані і неписані принципи права; д) суди є вільними у формуванні тих чи інших принципів права, хоча принципи не є виключно продуктом судового розсуду; е) як уособлення системи загальнолюдських цінностей принципи права мають універсальний характер; є) визначають зміст права та спрямованість правового регулювання; ж) принципи права служать насамперед забезпеченню прав людини²⁶. Авторський колектив цього видання, очевидно, виходив із соціогуманітарного виміру права та того, що принципи права мають визначати діяльність держави насамперед у площині забезпечення прав і свобод людини. Водночас слід зазначити: якщо принципи права є певними універсальними для законодавства, то теза про те, що вони формувалися у ході юридичної практики не є цілком очевидним твердженням. Законодавче формування принципів права на основі досягнень правової науки також є одним із джерел їх походження. Яскравим прикладом є принцип поділу влади, який слід пов'язувати із такими документами, як Французька декларація прав людини і громадянина 1789 р. та Конституція США 1787 р., які відображали надбання мислителів епохи Просвітництва.

У зазначеному вище виданні щодо загальної теорії права до ознак принципів права також віднесено: а) безпосереднє вираження, уособлення загальнолюдських цінностей; б) найбільш загальний, абстрактний характер; в) визначення суті системи права та її структурних елементів, напрями подальшого її розвитку; г) спрямування на формування норм права; д) їх стабільність²⁷.

Таким чином, принципи права можна розуміти як сукупність основоположних ідей та положень, які пронизують і становлять каркас, основу правової системи та забезпечують легітимність правотворення, застосування права шляхом пристосування абстрактних положень закону до конкретних життєвих обставин, що зумовлює надання оцінки правомірності заходів відповідно до мети, яку визначає закон.

Згідно із Р. Циппеліусом, правосуддя добуває (розвиває) право шляхом уточнення, доповнення або виправлення закону: 1) воно уточнює закон, визначаючи та опрацьовуючи можливі варіанти його тлумачення й обирає найбільш вдалий з них (добудова права *secundum legem*); 2) доповнює закон, домірковуючи його ідеї – зокрема, за допомогою правила однакового поведіння – там, де бракує того чи іншого правила (відкрита добудова права *praeter legem*); 3) виправляє закон, відхиляючись від змісту слів закону там, де закон веде до несправедливих чи безглузвих результатів (відкрита добудова *contra legem*)²⁸. Тут ще існує аргумент на користь того, що принципи права є продуктом доктрини та судової практики, а в останній відіграють вирішальну роль, оскільки впливають на інтерпретацію писаного права та обґрунтування судових рішень, що є важливим для розвитку правової системи, особливо для захисту прав людини.

У свою чергу, рівність в описі А. Дайсі втілюється в характеристиці верховенства права, а саме в тому, що кожна людина, незалежно від її рангу або стану, підпорядковується ординарному закону (*ordinary law*) країни.

Принцип рівності за власною природою не тільки походить від природного права (права справедливості), а являє собою, як і інші зазначені фундаментальні принципи, сучасне втілення принципів природного права²⁹. До основоположних принципів права С. Погребняк відносить принципи справедливості, рівності, свободи, гуманізму.

У юриспруденції прийнято виділяти галузеві принципи права, а також принципи права, які мають міжгалузевий характер, та принципи, притаманні окремим інститутам права. У контексті нашого предмета дослідження такими принципами можуть слугувати відповідно:

а) міжгалузеві принципи, які притаманні кільком принципам права – наприклад, публічному праву чи процесуальному праву: пропорційності, заборона свавілля, змагальності, диспозитивності, поваги державного суверенітету і територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи тощо;

б) галузеві принципи, які притаманні окремим галузям права, зокрема, конституційному праву – законність, повага до прав людини, поділу влади, правової держави, соціальної держави, демократичної держави, демократії, політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, захисту національних інтересів тощо;

в) принципи інституту права, наприклад, інституту прав людини – невід’ємності і невідчужуваності, універсальності, заборони свавільного втручання у приватну автономію, судового захисту тощо.

На думку Б. Леоні, на сьогодні існує криза розуміння принципу рівності, оскільки попри загальний масштаб закону, що повинен діяти рівною мірою, насправді має місце застосування різних законів до різних категорій осіб, що вже суперечить сутності цього принципу³⁰. Вочевидь, тут йдеться про співвідношення між загальним розумінням принципу рівності та такої його складової, як диференціація правового регулювання, що, природно, має бути належно обґрунтованою відповідно до принципу пропорційності (балансування інтересів).

Ознакою рівності є загальний характер законів. А. Дайсі стверджував, що ознакою верховенства права є те, що «у нас немає нікого, хто був би вище закону, але і дещо зовсім інше – а саме, що в нас будь-яка людина, яке би не було в неї звання чи положення, підпорядковується звичайним законам держави і підлягає юрисдикції звичайних судів»³¹. Тут цілком очевидно виражена ідея рівності перед законом і судом, яка була закладена в Англії ще у Великій Хартії вольностей 1215 р., якою гарантувалося право кожного на справедливий судовий розгляд перед судом рівних осіб. Водночас це є також класичною формулою загального масштабу закону, який рівною мірою поширюється на всіх, а також ідеї доступу до суду, що має бути рівною мірою гарантована всім.

Далі А. Дайсі конкретизує зазначений постулат, наголошуючи на тому, що в Англії можливе покарання лише за порушення закону (який розуміється не лише як статутне право, а також судові прецеденти та основоположні принципи права), що означає рівність усіх перед законом або однакове підпорядкування представників всіх класів загальному праву країни, яке застосовується загальними судами. Це виключає можливість звільнення посадовців від вимоги підпорядковуватися законам, якому підкоряються звичайні громадяни, або звільнення від відповідальності перед загальними судами³². Тим самим вже на сучасному рівні підкреслюється вимога однаковості закону та його застосування. Хоча поняття закону (*the law*) в англійській мові має відмінні конотації (як статутне право парламенту, а також судові прецеденти та основоположні принципи права), однак воно в Україні набуває подібного змістовного навантаження завдяки практиці Європейського суду з прав людини та, деякою мірою, Конституційного Суду України. Тобто, поняття закону може охоплювати не лише нормативно-правові акти, як це наразі прийнято вважати. Оскільки суд інтерпретує положення актів парламенту, то така конкретизація закону має істотне значення для однакового його застосування. Адже саме однакове тлумачення та однакове застосування нормативно-правових актів важливе для забезпечення принципу рівності та недопущення дискримінації щодо конкретних осіб.

З точки зору психологічної теорії права має значення розмежування принципів права, норм права та правоположень. Наприклад, психологічно-інтуїтивне сприйняття права у Л. Петражицького також певною мірою акцентує увагу на керуванні суб’єктів права своєю поведінкою через принципи права, які стають, у такий спосіб, певним орієнтиром чи стандартом поведінки. З цього приводу Л. Петражицький писав, що «судження, в основі яких лежать такі поєднання акційних уявлень і репульсій або апульсій, ми називаємо принципово практичними (тобто такими, що визначають поведінку) судженнями, або, якщо коротше, нормативними судженнями, а їх зміст принциповими правилами поведінки, принципами поведінки або нормами. Відповідні диспозиції... ми називаємо принципово практичними або нормативними переконаннями». Таким чином, переконання та певні ціннісні орієнтири стають для Л. Петражицького керівними засадами у поведінці особи, які визначають їх ступінь нормативності, тобто обов’язковості. У свою чергу, М. Фіттіпальді вважає, що розмежування норм права (*Normen*) і нормоположень (*Normsaetze*)³³ лежить в основі структури права та є чинником поведінки суб’єктів права.

Ф. фон Хайек розрізняє поняття принципів та доцільності і наголошує на тому, що доцільність руйнує фундаментальні принципи, насамперед свободу³⁴. Доцільність як руйнівник фундаментальних принципів права є фактичним антиподом верховенству права, ідеї права, щодо якого Хайек пише так: «коли наші рішення узгоджуються виключно з обставинами, ми завжди переоцінюємо переваги централізованого управління. Нам знову і знову доводиться робити вибір між якимись зрозумілими і відчутними вигодами і всього лише ймовірністю того, що якісь невідомі люди не зможуть здійснити невідомо які благодіючі дії. Якщо вибір між свободою і примусом трактувати як питання доцільності, майже у всіх випадках свобода буде приноситись в жертву»³⁵. Таким чином, принципи права використовуються для перевірки застосування норм права у життєвих ситуаціях відповідно до загальнолюдських цінностей. Порівнюючи французький і англійський досвід застосування принципів, Хайек наголошує на тому, що, розмірковуючи про принципи, англійці керувалися ними на практиці, тоді як у Франції саме теоретизування з приводу базових принципів зробило будь-які набори принципів неефективними³⁶. Звідси випливає, що принципи закладають певні вимоги або стандарти до пра-

возастосування, на основі чого вони можуть бути у подальшому узагальненні у вигляді у певних положень судової практики чи законодавства. Також у разі, коли йдеться про доцільність у праві, більш прийнятним є термін «свобода розсуду» стосовно посадовців, і це більше відповідає вимогам верховенства права.

Сьогодні у неоліберальній літературі питання рівності заведено розглядати з різних точок зору: громадянства, права на розвиток, расової рівності, проблем статей та гендерної рівності, забезпечення принципу соціальної держави (*welfare state*) у період заощадливої (*austerity*) соціальної політики, аналізу праці та трейд-юніонізму, розвитку людського капіталу як людини економічної (*homo economicus*), яка виступає самопідприємцем (*entrepreneur of himself*), співвідношення урбаністики та змін сільського укладу (*rural*) життя³⁷.

На думку французького правознавця Ж.-Л. Бержеля, принципи права є однією із форм вираження правових норм, у ієрархії цих норм вони посідають чільне місце, у силу чого правові норми мають відповідати нормі вищого порядку – правовим принципам. При цьому з урахуванням входження Франції у Європейський Союз та Раду Європи Бержель стверджує, що «Європейська конвенція з прав людини та в більшій мірі установчі договори у рамках Європейських Співтовариств інституували юридичний порядок наднаціонального рівня, який розглядається як визначальний для внутрішніх систем держав-учасниць»³⁸. Далі, роблячи застереження про основну форму визначення принципів права – закон, Бержель все ж таки наважується пояснити природу того, звідки вони з'являються у правовій системі і яким чином накладають обов'язки на суб'єктів права: «загальні принципи визначають дії судової влади, яка не наважується їх вилучити із філософської, моральної та юридичної даності. Саме цими чинниками пояснюється загальний характер, перманентність та трансцендентність загальних принципів права, саме ці обставини пояснюють їхній зміст»³⁹. Завдяки таким своїм властивостям загальні принципи права можуть бути зафіксовані у тексті, а можуть бути й неформалізованими, але обов'язково застосовуватися у судовій практиці⁴⁰. Тому загальні принципи права панують над позитивним правом, оскільки юридичні правила є лише окремими випадками їх застосування або виключення, а їхня дія поширюється на різні галузі права. Такий характеру загальних принципів права також підтвердила французька Конституційна рада у 1972 р. при вирішенні справи про асоціації, визнавши, що на підставі інтерпретації загальних принципів права можна визнавати неконституційними положення законів та регламентів⁴¹.

Як стверджується в авторитетному виданні з порівняльного конституційного права, у конституційному праві наголошується не лише на індивідуальності, а й на приналежності до колективу, на чому ґрунтується різноманітність. Це часто трапляється в постколоніальних країнах, а також у наднаціональному конституціоналізмі, наприклад, в ЄС, який заснований, зокрема, на відсутності дискримінації між громадянами держав-членів.

Крім того, уявлення про рівність також коливається між визнанням і перерозподілом, правом бути серед рівних і правом на рівну частку. Конституційне право насправді поєднує обидва підходи. Політичні права є не лише визнанням, а також насправді розподілом політичної влади або між органами влади. Аналогічним чином економічні права можуть визначати перерозподіл ресурсів, але вони регулюють визнання в тому, що є не лише запобіганням бідності, а також спрямовані на попередження маргіналізації та соціальної ізоляції.

Нарешті, конституційне право на рівність може виступати у формі певної нерівності, таких, наприклад, приписах, як привілеї чи пільги, чи в положеннях, що забороняють дискримінацію щодо раси, статі, інвалідності, віку тощо. Це може бути також орієнтація на різні сфери правозастосування, як політична рівність, рівне оподаткування, рівність у сфері освіти, забезпечення рівного доступу до зайнятості і т.д. Тобто, тут йдеться фактично про певні позитивні обов'язки або стверджувальні дії держави⁴².

Попри різноманіття цих поглядів на природу принципів права, домінуючим у них є поєднання природно-правового та позитивістського підходів. На думку О. Уварової, оптимальним поєднанням ідей природно-правової і позитивістської концепції праворозуміння є визнання обов'язковості закріплених державою правил поведінки за умови їх відповідності визнаним у суспільстві цінностям справедливості, рівності, свободи й гуманізму, їх тлумачення у світлі цих цінностей, а також необхідності безпосереднього звернення до них у випадку законодавчого мовчання⁴³. На підставі такого інтегративного поєднання юридичних шкіл дослідниця розкриває такі особливості принципів права на фоні правових норм: 1) принципи права мають більший ступінь об'єктивності порівняно із нормами права, тобто вони набувають аксіоматичного характеру стосовно норм права; 2) відмінний характер нормативності принципів і норм; 3) більш стабільний характер принципів права; 4) принципи права виступають системоутворюючим елементом права; 5) відмінна структура принципів і норм права⁴⁴.

Вивчаючи джерела та чинники нерівності на глобальному ринку, німецький соціолог У. Бек зокрема вказує на нерівномірність щодо інвестування багатою Північчю бідного Півдня. Джерелом такої нерівності вбачається домінування підходу національної держави, що насамперед враховують національні інтереси, та відсутність кристалізації певних спільних загальнолюдських інтересів, у чому й виражається, за висловом Бека, «фундаментальна асиметрія сприйняття нерівності»⁴⁵. Далі вирізняються великі (транснаціональні, наднаціональні, інтернаціональні й глобальні) та малі нерівності (у рамках національних держав). На основі аналізу зазначених типів нерівностей Бек виділяє такі принципи нерівності: 1) національно-державна фрагментація та осудність глобальних нерівностей; 2) сприйняття соціальних нерівностей передбачає наявність норм рівності; 3) міжнаціональна непорівнюваність соціальних нерівностей; 4) затемнення (тобто усунення національними державами нерівності) легітимізує бездіяльність. Такі принципи призводять до того, що сильні й багаті держави перекладають ризик щодо негативних наслідків своїх рішень на бідні країни, що підсилюється усталеною парадигмою соціальних наук, в тому числі юридичною наукою⁴⁶. Така позиція зачіпає

проблеми витоків та внутрішніх механізмів нерівності, які домінують сьогодні у світі та впливають на процес ухвалення рішень у рамках національних держав, на рівні транснаціональних і наднаціональних об'єднань, а також на глобальному рівні. Доволі визначальною обставиною для ухвалення таких рішень є насамперед національні інтереси, які формулюються та виступають домінантою саме з боку великих держав. На нашу думку, така нерівність може бути подолана формуванням нової моделі колективної безпеки та формуванням координації зусиль на глобальному ринку щодо доступу до ресурсів, включно як з природними, так і фінансовими та з доступом до новітніх інформаційних технологій.

При дослідженні проблем забезпечення принципу рівності і заборони дискримінації слід виходити з його чотирирівневої структури. Це зумовлено тим, що у сфері юриспруденції верифікація результатів наукових досліджень має стверджуватися матеріалами судової практики та звичайною практикою застосування відповідних принципів і приписів права, які тією чи іншою мірою відображені в положеннях правових актів – чи то нормативно-правових, чи то в актах індивідуальної дії.

1. Дослідження на рівні основних ідей, теорій та доктрин, в яких висвітлюються основні положення щодо сутності і змісту принципу рівності та заборони дискримінації у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці та його місця серед основоположних принципів права.

2. Дослідження зародження й еволюції основних ідей та доктрин, які характеризують формування основних структурних елементів принципу рівності та заборони дискримінації і виражають сучасні тенденції його подальшого розвитку.

3. Дослідження практики втілення принципу рівності і заборони дискримінації у життя, аналітичних звітів міжнародних та національних правозахисних організацій, спеціалізованих установ чи посадових осіб (омбудсманів чи спеціалізованих офісів тощо).

4. Дослідження матеріалів судової та адміністративної практики щодо втілення положень і стандартів стосовно гарантування принципу рівності та заборони дискримінації.

Отже, можемо зробити такі висновки. Сучасна доктрина конституційного права України поступово виходить із стану кризи та позбавляється спадщини радянської доктрини державного права. Завдяки правовому плюралізму та міждисциплінарному підходу, в основі яких лежать цінності поваги до людської гідності, верховенства права та демократії, здійснюється формування нових вимог і стандартів до організації публічної влади та формулювання її обов'язку захисту. Саме на такій методологічній основі будується сучасна система конституційних принципів, які пронизують національну правову систему.

Природа конституційних принципів полягає в тому, що вони визначають певні стандарти та вимоги до змісту законодавства, адміністративної і судової практики, які характеризують провідні ідеї, поняття та конструкції у конституційному праві. Особливе значення конституційні принципи мають для з'ясування сутнісного змісту конституційних прав і свобод, які, у свою чергу, визначають межі втручання держави у сферу свободи індивіда. Особливої уваги заслуговує питання розмежування змісту конституційних принципів та прав людини, хоча останні також подібні до принципів права, оскільки визначають стандарти щодо їх конкретизації у законодавстві та правозастосуванні, а також співвідношення між міжгалузевими, галузевими принципами та принципами інститутів права. Таким чином, принцип рівності є універсальним, оскільки він є системоутворюючим щодо формулювання сутнісного змісту прав людини та визначає стандарти поведінки органів публічної влади з приватними особами задля попередження необґрунтованої дискримінації.

¹ Кун Т. Структура научных революций ; пер. с англ. / Т. Кун (сост. В. Ю. Кузнецов). – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – С. 525–538.

² Блауберг И. В. Проблема целостности и системный подход / И. В. Блауберг. – М.: Эдиторал УРСС, 1997. – 448 с.; Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева (под ред. М. С. Ковалевой). – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.

³ Верник О. І. Межі державної влади (монографічне дослідження) / О. І. Верник, П. В. Куфтирєв, А. Д. Машков (та ін.). – К.: Укр. Центр духовної культури, 2001. – 267 с.

⁴ Медушевский А. Н. Теория конституционных циклов / А. Н. Медушевский; Гос. Ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 574, [1] с. – Библиогр.: 512–533. – Алф. указ.: С. 554–570.

⁵ Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой ; пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс ; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М.: Прогресс, 1986. – 310 с.

⁶ Визначення і вимірювання демократії / за ред. Д. Бітема; пер. з англ. Г. Хомечко. – Л.: Літопис, 2005. – 318 с.

⁷ Бехруз Х. Исламские традиции права: моногр. / Хашматулла Бехруз. – Одеса: Юридична література, 2006. – С. 100–120.

⁸ Патнам Роберт Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам разом з Р. Леонарді та Р. Й. Нанетті [пер. з англ. В. Ющенко]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 20.

⁹ Ролз Дж. Теорія справедливості / Джон Ролз; пер. з англ.: О. Мокровольський. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.

¹⁰ Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха реформирования / пер. с англ.; Гарольд Дж. Берман. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 624 с.

¹¹ Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії / Б. В. Малишев. – К.: Праксіс, 2008. – 344 с.

¹² Копоть В. О. Правовий реалізм / В. О. Копоть; Національна академія наук України; Київський університет права. – К., 2010. – 186 с.

¹³ Richers D. Postmoderne Theorie in der Rechtsvergleichung? / D. Richers // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Rechts und Völkerrecht. – 2007. – № 67. – S. 509–540.

- ¹⁴ Габермас Ю. До реконструкції історичного матеріалізму / Юрген Габермас; пер з нім. В. Купліна. – К.: Дух і Літера, 2014. – С. 55–76.
- ¹⁵ Циппеліус Р. Юридична методологія / Р. Циппеліус; переклад, адаптація, приклади з права України та список термінів Р. Корбута. – К.: Реферат, 2004. – 176 с.
- ¹⁶ Barak A. Judicial Discretion / A. Barak. – New Haven: Yale University Press, 1989. – 270 p.
- ¹⁷ Рабінович П. Правотлумачення і герменевтика (за матеріалами практики Конституційного Суду України) / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 4. – С. 13–21.
- ¹⁸ Осятынський В. Парадоксы конституционного заимствования / В. Осятынський // Сравнительное конституционное право. – 2004. – № 3. – С. 53–67; Хасебе Я. Конституционные заимствования и политическая теория / Я. Хасебе // Сравнительное конституционное обозрение. – 2005. – № 4 (53). – С. 81–92.
- ¹⁹ Патнам Роберт Д. та ін. Вказ. праця.
- ²⁰ Понпер К. Р. Відкрите суспільство та його вороги: в 2 т. / К. Р. Понпер. – К., 1994. – Т. 1: Чари Платона. – 444 с.
- ²¹ Савчин М. Порівняльне правознавство. Загальна частина : навч. посіб. / М. Савчин. – К.: Центр учбової літератури, 2006. – С. 127–128.
- ²² Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. – К.: Реферат, 2007. – С. 282.
- ²³ Савчин М. Вказана праця. – С. 74.
- ²⁴ Цит. за: Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. – С. 279.
- ²⁵ Погребняк С. П. Роль основоположних принципів права у застосуванні права / С. П. Погребняк // Проблеми філософії права. – 2008–2009. – Т. VI–VII. – С. 125.
- ²⁶ Загальна теорія права: підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – С. 67–68.
- ²⁷ Там само. – С. 69–70.
- ²⁸ Циппеліус Р. Юридична методологія: пер. з нім. / Райнгольд Циппеліус. – К.: Реферат, 2004. – С. 116.
- ²⁹ Шевчук С. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід) // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2000. – № 1 (20). – С. 70.
- ³⁰ Леони Б. Свобода и закон / Бруно Леони [пер. с англ. В. Кошкина]; под ред. А. Куряева. – М.: ИРИСЭН, 2008. – С. 86–87.
- ³¹ Дайси А. В. Основы государственного права Англии. Введение в изучение английской конституции / А. В. Дайси [под ред. П. Г. Виноградова. Издание второе]. – М., 1907. – xxxvi+671 с. – С. 216–217.
- ³² Там само. – С. 227.
- ³³ Fittipaldi E. Everyday Legal Ontology. A Psychological and Linguistic Investigation within the Framework of Leon Pertrazycki's Theory of Law / Edoardo Fittipaldi. – Milano: Edizioni Universitarie di Lettere Economia Diritto, 2012. – S. 100–101.
- ³⁴ Хайек фон, Ф. А. Право, законодательство и свобода. Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек; пер. с англ. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 74 с.
- ³⁵ Там само. – С. 75.
- ³⁶ Там само. – С. 79.
- ³⁷ The Handbook of Neoliberalism. Ed. by Simon Springer, Kean Birch and Julie MacLeavy. – Routledge: Taylor & Francis Group, 2015. – 631 p.
- ³⁸ Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Жан-Луи Бержель; под общ. ред. В. И. Даниленко; пер. с фр. – М.: Изд. дом NO-TA BENE, 2000. – С. 161, 162.
- ³⁹ Там само. – С. 166.
- ⁴⁰ Там само. – С. 168.
- ⁴¹ Decision of Constitutional Council of French Republic 71-44 DC of 16 July 1971 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/case-law/decision/decision-no-71-44-dc-of-16-july-1971.135366.html>
- ⁴² Rosenberg, Michel and Sajo, Andras (Eds.) Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – P. 983.
- ⁴³ Уварова О. О. Принципы права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: моногр. / О. О. Уварова. – Х.: Друкарня МАДРИД, 2012. – С. 21.
- ⁴⁴ Там само. – С. 33–48.
- ⁴⁵ Бек Ульрих. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульрих Бек; пер. з нім. О. Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2015. – 404 с. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 14). – С. 64.
- ⁴⁶ Там само. – С. 66–69.

Резюме

Савчин М. В., Журавльова Г. С. Основні засади методології досліджень сучасних проблем конституційного права та принцип рівності.

У контексті конкретного соціального середовища та сучасних глобальних процесів, на основі міждисциплінарного підходу, гуманітарного виміру права та правового плюралізму обґрунтовано синтетичну методологію дослідження конституційних явищ і процесів. Проаналізовано основні компоненти конституційного принципу рівності та заборони дискримінації.

Ключові слова: глобалізація, конституціоналізм, конституційне право, правовий плюралізм, принцип рівності і заборони дискримінації, синтетизм.

Резюме

Савчин М. В., Журавлева Г. С. Основные принципы методологии исследований современных проблем конституционного права и принцип равенства.

В контексте конкретной социальной среды и современных глобальных процессов, на основе междисциплинарного подхода, гуманитарного измерения права и правового плюрализма обосновано синтетическую методологию исследования конституционных явлений и процессов. Проанализированы основные компоненты конституционного принципа равенства и запрета дискриминации.

Ключевые слова: глобализация, конституционализм, конституционное право, правовой плюрализм, принцип равенства и запрета дискриминации, синтетизм.

Summary

Savchyn M., Zhuravlyova G. The fundamental principles of the methodology of research on contemporary issues of constitutional law and the principle of equality.

In the context of a concrete social environment and modern global processes, based on the interdisciplinary approach, humanitarian dimension of law and legal pluralism, the synthetic methodology of the study of constitutional phenomena and processes is substantiated. The main components of the constitutional principle of equality and the prohibition of discrimination are analyzed.

Key words: globalization, constitutionalism, constitutional law, legal pluralism, the principle of equality and the prohibition of discrimination, synthetics.

УДК 342.728

Н. П. ГАЄВА

Надія Петрівна Гаєва, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

КЛАСИФІКАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ

Однією з найважливіших структур громадського суспільства є розгалужена мережа громадських організацій, що дає можливість говорити про види цих утворень та здійснити їх класифікацію.

Класифікація громадських організацій в юридичній літературі здійснюється віддавна, що зумовлено як пізнавальними причинами, так і практичною значущістю. Вона знайшла своє відображення у наукових працях таких радянських правознавців, як Т. А. Бочкова, Ю. М. Козлов, В. В. Кравченко, І. М. Рожко, А. І. Щиглик, Ц. А. Ямпольська та інші. Сучасні вітчизняні й зарубіжні науковці продовжують дослідження класифікації та класифікаційних критеріїв щодо громадських організацій. Зокрема, можна виділити роботи представників наук конституційного, адміністративного, цивільного права, теорії держави і права, політології. Серед них – праці Н. В. Богашевої, О. М. Ващук, М. Ю. Віхляєва, Є. Є. Додіної, Т. В. Журенок, А. Ф. Колодія, В. В. Кочин, В. М. Кравчук, А. В. Матвійчука, М. В. Менджул, М. М. Новікова, Ю. І. Парути, О. М. Семьоркіної, Т. М. Слінько, Ю. В. Соболева та інших. Увага вчених-правознавців та вчених інших сфер наук була зосереджена і на класифікації окремих видів громадських організацій (О. Т. Бень, О. А. Корнієвський, Л. І. Лойко, А. М. Половинець, І. Т. Темех, О. Б. Ярош та інші).

Той факт, що класифікації громадських організацій присвячено чимало наукових досліджень, засвідчує не тільки їх значущість, а й наявність багатьох проблем. Адже різноманітність громадських організацій ускладнює здійснення її однозначної класифікації. До того ж нині не знайдено виважених універсальних та загально визначених класифікаційних критеріїв поділу громадських організацій. Така ситуація призводить не тільки до плутанини в правозастосуванні, а й створює перешкоди у виробленні єдиних засад їх правового регулювання.

Виходячи з цього, можна вважати проблематику класифікації громадських організацій актуальною і недостатньо розробленою. Саме тому автор ставить за мету розглянути класифікацію як метод пізнання громадських організацій, вдосконалити існуючі критерії їх класифікації та запропонувати власні. Однак, враховуючи обсяг статті, у її межах розкривається лише класифікація як метод пізнання громадських організацій, а критерії їх класифікації плануємо дослідити в наступній публікації.

Класифікацію як метод пізнання активно використовують в сучасній науці, зокрема юридичній. Однак змісту означеного поняття здебільшого не з'ясовують. Це зумовлено тим, що дефініції поняття «класифікація» в різних наукових джерелах в основному схожі. Проте вони також і відрізняються, адже не можуть не враховувати призначення та специфіку тієї чи іншої сфери наукового знання.

Щоб отримати з цього питання більш або менш вичерпну відповідь, важливо з'ясувати, який зміст вкладається в поняття «класифікація», що використовується в усіх науках і змінюється з розвитком конкретної наукової сфери. Так, тлумачний словник української мови слово «класифікація» пояснює у двох різних значеннях: 1) дія за значенням класифікувати, тобто розподіляти предмети, явища, або поняття на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями, групувати; 2) система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. При цьому акцентується увага на дефініції, відповідно до якої класифікацією називається система розміщення предметів за класами на підставі схожості цих предметів у середині класу і їх відмінності від предметів інших класів¹.

Словник термінів з логіки тлумачить поняття «класифікація» (від лат. *classis* – розряд, клас і *facere* – робити) як багаторазово здійснений логічний поділ обсягу родового поняття на види й підвиди. За допомогою